

INGERENCJE WŁADZ PAŃSTWOWYCH W SPRAWOWANIE KULTU PUBLICZNEGO NA PRZYKŁADZIE DZIAŁAŃ ZIELONOGÓRSKIEJ ADMINISTRACJI WYZNANIOWEJ WOBEC KOŚCIOŁA GORZOWSKIEGO W LATACH 1945–1972

Dariusz Mazurkiewicz*

Uniwersytet Szczeciński
Instytut Nauk Teologicznych

Sprawowanie kultu publicznego jest jednym z przejawów prawa do wolności religijnej, realizowanego przez Kościoły i związki wyznaniowe. Prawo to jest nieodłącznym elementem wolności sumienia i wyznania jednostki i wyraża się ono w możliwości uzewnętrzniania przekonań religijnych zarówno indywidualnie, jak i z innymi, w sposób prywatny lub publiczny. Wolność w praktykowaniu przekonań religijnych nie jest prawem uznaniowym, lecz wynika z przyrodzonej godności człowieka i przez władze państwa demokratycznego powinna być prawnie chroniona. Inna koncepcja uwidacznia się natomiast w państwach totalitarnych, które chcąc nadzorować każdą ludzką aktywność, roszczą sobie prawo do koncesjonowania wolności religijnej, przynajmniej w jej publicznym aspekcie¹. Takim państwem była Polska Rzeczpospolita Ludowa, której władze za pomocą opresyjnej polityki wyznaniowej starały się utrudniać praktyki religijne swoich obywateli, chcąc zbudować „nowego człowieka”, wyznającego jedynie „nauko-

---

* Dariusz Mazurkiewicz – duchowny katolicki, doktor nauk prawnych, adiunkt Instytutu Nauk Teologicznych Uniwersytetu Szczecińskiego, rektor Zielonogórsko-Gorzowskiego Wyższego Seminarium Duchownego w Gościkowie-Paradyżu, sędzia i rzecznik sprawiedliwości w Sądzie Kościelnym Diecezji Zielonogórsko-Gorzowskiej. Adres: Gościkowo 3, 66–200 Świebodzin; e-mail: dariusz.mazurkiewicz@usz.edu.pl. ORCID: 0000-0002-3779-5025.

1 Por. G. Chojnacki, „*Oto Partia: siła ludów i sumienie*” – komunistyczna wizja (de)formacji sumienia, „*Studia Paradyskie*” 28 (2018), s. 145–157.

wy światopogląd”. Niniejszy artykuł ma zobrazować praktyczną realizację takiej polityki poprzez zaprezentowanie działań administracji wyznaniowej w Zielonej Górze² wobec Kościoła gorzowskiego³. Cezurą czasową badań jest rok 1972, w którym nastąpiło ustabilizowanie struktur kościelnych na Ziemiach Zachodnich i Północnych⁴, co spowodowało częściową liberalizację polityki wyznaniowej władz komunistycznych.

1. Od pierwszych represji do „październikowej odwilży”

W pierwszych latach po zakończeniu wojny władze państwowe nie utrudniały sprawowania kultu religijnego, co więcej, jej przedstawiciele uczestniczyli niejednokrotnie w uroczystościach religijnych⁵. Sytuacja zaczęła znacząco zmieniać się od roku 1947, kiedy to po wygraniu sfałszowanych wyborów władza komunistyczna przystąpiła do planowej akcji ateizowania społeczeństwa⁶. Jej wyrazem

-
- 2 W 1950 r. utworzony został referat do spraw wyznań w Zielonej Górze, który w 1955 r. został przemianowany na wydział. Organy te były terenowymi oddziałami Urzędu do Spraw Wyznań.
  - 3 Po II wojnie światowej w dniu 15 sierpnia 1945 r. kardynał August Hlond ustanowił pięć administracji kościelnych na Ziemiach Zachodnich i Północnych, a wśród nich administrację apostołską kamińską, lubuską i prałatury pilskiej ze stolicą w Gorzowie Wlkp. Przed wojną teren ten należał do diecezji berlińskiej i diecezji wrocławskiej oraz prałatury pilskiej. Administracja, z uwagi na brak traktatów granicznych, miała charakter tymczasowy. Od 1951 r., po usunięciu administratora przez władze komunistyczne, na określenie tej organizacji kościelnej pojawia się nazwa ordynariat gorzowski, a od 25 maja 1967 r. – administracja apostołska *ad nutum Sanctae Sedis*. Dnia 28 czerwca 1972 r. papież Paweł VI ustanowił diecezję gorzowską, dzieląc jednocześnie dotychczasową administrację na 3 diecezje. Oprócz gorzowskiej ustanowione zostały jeszcze diecezja szczecińska i diecezja koszalińska. Wielość nazw używanych w odniesieniu do tej administracji kościelnej powoduje, że w tytule artykułu zostało użyte określenie „Kościół gorzowski”, gdyż w omawianym okresie siedzibą najpierw administratora, a później biskupa pozostawał Gorzów Wlkp.
  - 4 Por. G. Wejman, *Organizacja Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim w latach 1956–1972*, w: *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, red. M. Siedziako, Z. Stanuch, G. Wejman, t. 2: 1956–1972, Szczecin–Warszawa 2017, s. 141–174.
  - 5 A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, Kraków 2006, s. 13.
  - 6 „Zbiorowy kult religijny w niedziele i święta w ostatnich czasach jest wybitnie utrudniany przez tzw. akcję rozrywek i zabaw świątecznych, urządzanych w godzinach nabożeństw. [...] Wizytacje kanoniczne biskupów spotkały się z licznymi przeszkodami ze strony administracji ogólnej, czynników partyjnych i władz bezpieczeństwa. Dzieciom utrudniano udział w bierzmowaniu. [...] Nieprzychylnie stanowisko władz publicznych wobec aktów zbiorowych kultu religijnego posunęło się tak daleko, że usiłowano w dniu 1 maja ograniczyć nabożeństwa do godziny 8 rano. Podczas tradycyjnych procesji Bożego Ciała utrudniano budowanie ołtarzy, a nawet miały miejsce prowokacyjne wystąpienia, zakłócające obrzędy religijne. Co więcej, nawet w dniu tak uroczystym nie powstrzymano się od koncentracji młodzieży i wywożenia jej poza miasto” (List Komisji Głównej Episkopatu Polski do Rządu z dnia 22 czerwca 1949 r. w sprawie polityki laicyzacji kraju i obrażania uczuć religijnych narodu, w: P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół ka-*

na płaszczyźnie prawa był dekret Rady Ministrów z dnia 5 sierpnia 1949 roku o ochronie wolności sumienia i wyznania⁷. Mimo swej nazwy na wiele lat stał się on narzędziem do ograniczania wolności religijnej ludzi wierzących. Służył temu zwłaszcza par. 1 art. 8 dekretu, który stanowił, że: „Kto nadużywa wolności wyznania i sumienia w celach wrogich ustrojowi Rzeczypospolitej Polskiej, podlega karze więzienia do lat trzech”, gdyż w niedługim czasie dla władz komunistycznych „nadużywaniem wolności wyznania i sumienia” stała się wszelka manifestacja przekonań religijnych.

Kolejnym aktem prawnym utrudniającym kult religijny był dekret z dnia 18 sierpnia 1949 roku o zmianie niektórych przepisów o zgromadzeniach⁸. Jego przepisy kępowały Kościół, ograniczając kult publiczny do wnętrza świątyni, a zewnętrzne formy kultu uzależniły od zezwolenia władz administracyjnych. Dekret był pogwałceniem praw osób wierzących i postanowień Konstytucji marcowej⁹, dlatego wzbudził protesty Kościoła¹⁰.

Nie zważając na nie, władze administracyjne przystąpiły do realizacji dekretu¹¹, a w dniu 23 listopada 1949 roku ministerstwo administracji publicznej wydało okólnik nr 107, w którym jeszcze bardziej ograniczona została wolność sprawowania kultu. Zgodnie z nim zezwolenia władz administracyjnych wymagały procesje uliczne, z wyjątkiem Bożego Ciała, pielgrzymki i „wszelkiego rodzaju zgromadzenia religijne odbywające się poza kościołami lub miejscami przeznaczonymi do wykonywania kultu religijnego prawnie uznanych związków religijnych lub odbywających się nawet w obrębie takich kościołów i miejsc, ale nie w sposób ustalony tradycją lub przewidziany w akcie uznającym dane wyzna-

---

tolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989, t. 1: *Lata 1945–1959*, Poznań 1994, s. 162 [dalej: KPRL 1]).

7 Dz.U. z 1949 r., nr 45, poz. 334.

8 Dz.U. z 1949 r., nr 49, poz. 369.

9 Dz.U. z 1921 r., nr 44, poz. 267. Art. 113 Konstytucji zawierał normę: „Każdy związek religijny, uznany przez Państwo, ma prawo urządzać zbiorowe i publiczne nabożeństwa”.

10 List Komisji Głównej Episkopatu Polski do Rządu z dnia 21 września 1949 r. w sprawie dekretów władz o zmianie przepisów prawa o stowarzyszeniach i zgromadzeniach, KPRL 1, s. 181–184.

11 „Ministerstwo Administracji Publicznej wyjaśnia, że za urządzenie bez zezwolenia władz administracji ogólnej publicznych odpustów, nieuświęconych tradycją, należy na podstawie prawa o zgromadzeniach karać organizatorów, zwracając przy tym szczególną uwagę i wyciągając bardziej ostre konsekwencje w przypadkach, gdy intencją organizatorów odpustu było odciągnięcie miejscowego społeczeństwa od prac gospodarczych, bądź też od imprez o charakterze ogólnopaństwowym lub wroga agitacja” (Pismo Departamentu Politycznego Ministerstwa Administracji Publicznej do Obywateli Wojewodów z dnia 2 listopada 1949 r. w sprawie urządzania odpustów bez zezwolenia władz administracji ogólnej, Archiwum Państwowe w Zielonej Górze, akta Wydziału do Spraw Wyznań, sygn. 2898, s. 33 [dalej: APZG WdSW]).

nie¹². Pomimo zapewnienia zawartego w punkcie 15 Porozumienia z 1950 roku, że „[k]ult publiczny, tradycyjne pielgrzymki i procesje nie będą napotykały na przeszkody”, że będzie respektowana wolność prasy religijnej i wydawnictw oraz że nie będzie utrudniana posługa kapelanów w szpitalach i więzieniach, dekrety z 1949 roku posłużyły w kolejnych latach Urzędowi do Spraw Wyznań do ograniczenia działalności duszpasterskiej Kościoła.

Od 1950 roku urząd przeprowadzał działania zmierzające do niwelowania uroczystego charakteru wizytacji biskupich, misji, rekolekcji i pielgrzymek, polecając wyciągnięcie konsekwencji karno-administracyjnych wobec ich organizatorów¹³. W 1951 roku utrudniał uczestnictwo młodzieży we mszach św. na zakończenie roku szkolnego¹⁴, a nawet nie dopuszczał do sprawowania sakramentów przez biskupów¹⁵.

Szczególną gorliwość w ograniczaniu wolności kultu wykazywały terenowe referaty do spraw wyznań. Proboszczom zwracającym się do referatów w celu uzgodnienia zasad organizacji procesji stawiały liczne przeszkody, a niejednokrotnie zakazywały ich urządzania, grożąc sankcjami karnymi za niepodporządkowanie się decyzjom administracji wyznaniowej¹⁶. Przykładowo w roku 1952 karą grzywny za zorganizowanie procesji w Boże Ciało ukarany został ks. Kazimierz Michalski z Zielonej Góry, a ks. Paweł Mikulski z Międzyrzecza stanął przed kolegium za odmowę zmian w porządku nabożeństw niedzielnych w związku z wyborami do Sejmu¹⁷.

12 Obowiązkiem uzyskania pozwolenia objęto „odpusty i misje, wykraczające poza teren kościoła, bądź odbywające się w sposób odbiegający od tradycji, a zatem organizowane po raz pierwszy lub w innym zakresie i o innym czasie trwania niż dotychczas praktykowany” oraz „zgromadzenia publiczne związane z uroczystościami powitania i pożegnania przedstawicieli hierarchii kościelnej np. biskupów” (Okólnik nr 107 Ministerstwa Administracji Publicznej z dnia 23 listopada 1949 r. o zgromadzeniach publicznych, APZG WdSW, sygn. 2898, s. 38).

13 H. Misztal, A. Mezglewski. *Zakres kompetencji, styl działania i cele Urzędu do Spraw Wyznań, w: Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej. Materiały II Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego (Kazimierz Dolny 26–28 października 2004)*, red. A. Mezglewski, P. Stanisławski, M. Ordon, Lublin 2005, s. 40.

14 List Sekretarza Episkopatu bpa Z. Choromańskiego do Dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań A. Bidy z dnia 27 czerwca 1951 r. w sprawie mszy dla młodzieży, KPRL 1, s. 302–303.

15 List Sekretarza Episkopatu bpa Z. Choromańskiego do Dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań A. Bidy z dnia 10 sierpnia 1951 r. w sprawie ograniczania kultu religijnego, KPRL 1, s. 308–309.

16 Pismo parafii rzymsko-katolickiej pw. Najświętszego Zbawiciela w Zielonej Górze do Urzędu do Spraw Wyznań z dnia 30 czerwca 1953 r. w sprawie zakazu procesji w oktawę Bożego Ciała, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, akta Urzędu do Spraw Wyznań, sygn. 37/169, s. 3 [dalej: AAN UdSW].

17 D. Śmierchalski-Wachocz, *Partia komunistyczna wobec Kościoła i przejawów wiary katolickiej w swoich szeregach na przykładzie Środkowego Nadodrza w latach 1945–1989*, Ząbki 2007, s. 197.

Ponadto referat w Zielonej Górze starał się przeciwdziałać wszelakim formom duszpasterstwa dzieci i młodzieży prowadzonym przez Kościół gorzowski. Jego obawy budził przede wszystkim bezpośredni wpływ duchowieństwa na dzieci i młodzież – był bowiem traktowany jako przeszkoda w postępującej laicyzacji¹⁸. Zainteresowanie referatu budziły istniejące przy parafiach chóry, kluby sportowe, świetlice oraz odbywające się tam spotkania i prelekcje.

Chwilowa liberalizacja nadzoru Urzędu do Spraw Wyznań nad duszpasterską działalnością Kościoła nastąpiła po październiku 1956 roku¹⁹. W tym czasie została wydana instrukcja Ministra Zdrowia w sprawie posług religijnych w szpitalach i sanatoriach²⁰, zarządzenie w sprawie działalności duszpasterskiej w zakładach karnych²¹ oraz okólnik Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z dnia 25 czerwca 1957 roku w sprawie zgromadzeń publicznych²². Okólnik ten powstał w porozumieniu z Urzędem do Spraw Wyznań i miał duże znaczenie dla ograniczania duszpasterskiej działalności Kościoła, ponieważ zostały w nim ustalone wytyczne, jakimi prezydja rad narodowych powinny się kierować przy załatwianiu spraw zgromadzeń religijnych. Władze zobowiązały się w nim do nieutrudniania udziału wiernym w uroczystościach religijnych oraz zobowiązały prezydja rad narodowych, by nie czyniły przeszkód w organizowaniu przez Kościół pielgrzymek i procesji oraz udzielały potrzebnych na nie zezwoleń²³. Jednak w wypadku

---

18 „Z form oddziaływania stosowanych przez kler wyróżniają się jako najbardziej atrakcyjne: urządzenie wycieczek, wieczorków towarzyskich, wyświetlanie filmów [...]. W wielu miejscowościach kler w ostatnich czasach zaczął urządzać świetlice, które wyposażone są w atrakcyjne gry świetlicowe [...]. Jako ogólny środek oddziaływania na młodzież jest również forma bezpośredniego kontaktu kleru z młodzieżą poprzez rozmowy indywidualne z dziećmi i młodzieżą, nie ma bowiem wypadku, by ksiądz przeszedł koło dziecka i nie wszczął z nim rozmowy [...].” (Informacja z roku 1956 o oddziaływaniu kleru i zgromadzeń zakonnych na młodzież na terenie województwa zielonogórskiego, APZG WdSW, sygn. 2937, s. 49).

19 Por. A. Dudek, *Kościół katolicki w Polsce w 1956 roku*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” 3 (1997), s. 103–117; J. Sikorski, *Długa droga do przelomu. Państwo a Kościół rzymskokatolicki w województwie zielonogórskim w roku 1956*, „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archivalny” 12 (2005), s. 105–121.

20 Instrukcja Ministra Zdrowia R. Barańskiego z dnia 3 grudnia 1956 r. w sprawie posług religijnych w szpitalach i sanatoriach, KPRL 1, s. 572–573.

21 Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 grudnia 1956 r. dotyczące wykonywania posług religijnych w zakładach karnych, KPRL 1, s. 576–577.

22 KPRL 1, s. 596–599.

23 „1) Władze sprawujące nadzór nad zgromadzeniami i zebraniem będą uznawać i nie kwestionować tradycyjnych zwyczajów i praktyk religijnych Kościoła Rzymsko-Katolickiego, jak również innych kościołów i związków wyznaniowych prawnie uznanych. 2) Uroczystości kościelne (jak np. odpusty, misje, rekolekcje i in.) odbywające się w miejscach przeznaczonych do stałego wykonywania kultu religijnego, lecz z powodu napływu znacznej ilości wyznawców wykraczające poza ogrodzenie tych miejsc, nie będą również wymagały zezwolenia ani zgłoszenia

„naruszania” ustawy o zgromadzeniach i wytycznych zawartych w okólniku Ministerstwo Spraw Wewnętrznych nakazywało stosowanie sankcji karno-administracyjnych²⁴.

W zachowanych aktach Wydziału do Spraw Wyznań w Zielonej Górze znajdują się sprawozdania powiatowych referatów wyznaniowych z uroczystości Bożego Ciała w roku 1956²⁵. Na ich podstawie został przesłany meldunek do Urzędu do Spraw Wyznań w Warszawie. Wydział informował w nim, że zgłoszenia tras procesji dokonali prawie wszyscy księża²⁶ oraz że odbyły się one w tych samych, co w ubiegłych latach trasach, a w związku z tym nie było wypadków odmowy, względnie zmiany trasy procesji. Odnotowano również takie szczegóły, jak wystrój ołtarzy, wiek dzieci syjących kwiaty oraz liczba ministrantów. Jednocześnie wydział jako sukces odnotował zmniejszenie frekwencji na procesji wśród dzieci i młodzieży z powodu organizowanych z inspiracji wydziału wycieczek, rozgrywek sportowych, festynów itp.²⁷ W podsumowaniu meldunku zielonogórski Wydział do Spraw Wyznań napisał:

Oceniając uroczystość Bożego Ciała należy stwierdzić, że miały one przebieg bardziej skromny i przyciągnęły o około 20% mniej wiernych jak w roku ubiegłym. Dużym osiągnięciem było w roku bieżącym również znaczne odciążenie dzieci i młodzieży od wpływu kleru w okresie Bożego Ciała, przez organizowanie wycieczek i biwaków

---

do prezydów właściwych rad narodowych. 3) Prezydium właściwych rad narodowych nie będą czyniły przeszkód w organizowaniu przez miejscowe władze kościelne uroczystości powitania i pożegnania przedstawicieli hierarchii kościelnej, wykraczających poza kościół, cmentarz i inne miejsce kultu religijnego, udzielając odpowiednich zezwoleń na składane w przepisowym terminie i trybie wnioski. 4) Prezydium właściwych rad narodowych nie będą czyniły przeszkód w organizowaniu przez miejscowe władze kościelne pielgrzymek i związanych z nimi uroczystości, udzielając odpowiednich zezwoleń na składane w przepisowym terminie i trybie wnioski. 5) Prezydium właściwych rad narodowych, uwzględniając wymogi tradycji kościelnej, udzielać będą zezwoleń miejscowym władzom kościelnym na organizowanie procesji i innych pochodów religijnych (jak np. procesje na cmentarzu grzebalnym w dniu 1 listopada, procesje z okazji odpustu, święcenia krzyży przydrożnych, święcenia pól itp.) po złożeniu przez te władze kościelne we właściwym terminie i trybie wniosków” (KPRL 1, s. 598–599).

24 Pismo Departamentu Społeczno-Administracyjnego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych do Urzędów i Wydziałów Spraw Wewnętrznych przy Prezydium WRN i Rad Narodowych miast wydzielonych z województw oraz prezydium powiatowych rad narodowych, rad narodowych miast stanowiących powiaty z dnia 7 sierpnia 1958 r. w sprawie interpretacji okólnika z dnia 25 sierpnia 1957 r., APZG WdSW, sygn. 2898, s. 267–268.

25 APZG WdSW, sygn. 2940, s. 1–49.

26 Nie dokonali zgłoszenia jedynie księża ze Słubic i ksiądz ze Śmieszkowa, pow. Wschowski. Por. Informacja Wydziału do Spraw Wyznań Prezydium WRN w Zielonej Górze do Urzędu do Spraw Wyznań w Warszawie z dnia 13 czerwca 1956 r. o przebiegu uroczystości Bożego Ciała na terenie województwa zielonogórskiego, APZG WdSW, sygn. 2940, s. 50.

27 Tamże, s. 51–52.

umiejętnie urządzonych i nie rzucających podejrzeń, że specjalnie zorganizowano je, by odciągnąć młodzież²⁸.

Episkopat wykorzystał złagodzenie polityki wyznaniowej władz komunistycznych w roku 1956 do rozpoczęcia – w myśl uwolnionego z więzienia prymasa – programu Wielkiej Nowenny, przygotowującej wiernych do tysiąclecia chrztu Polski. Ponadto, jak zauważa A. Dudek:

Wydarzenia 1956 r. doprowadziły do powstania potężnego, katolickiego ruchu społecznego, którego trzon stanowiły nowe rady parafialne, komitety budowy kościołów oraz różnego rodzaju przykościelne organizacje religijne²⁹.

2. Zaostrzenie polityki wyznaniowej

W 1958 roku stosunki Kościół–państwo ponownie uległy pogorszeniu³⁰. Urząd do Spraw Wyznań po raz kolejny pogłębił ingerencję w duszpasterską działalność Kościoła: zakazywał dzieciom i młodzieży uczestnictwa we mszy św. na obozach i koloniach³¹, wzywał przedstawicieli kurii, żeby: „[...] wskazać na konkretne fakty nieprzestrzegania przez władze kościelne i kler obowiązujących przepisów oraz oznajmić, że właściwe władze państwowe będą egzekwować wykonanie przepisów o zgromadzeniach publicznych”³², a nawet próbował nadzorować używanie urządzeń nagłaśniających³³ i oprowadzanie wycieczek po kościołach

---

28 Tamże, s. 53. Podobne sprawozdanie zachowane w Archiwum Państwowym w Zielonej Górze obejmuje uroczystość Bożego Ciała w 1963 r. Niewiele różni się ono od sprawozdania z 1956 r. W dalszym ciągu Wydział do Spraw Wyznań w Zielonej Górze twierdził, że nie było procesji bez zezwoleń, frekwencja na procesjach spadła od 15 do 20% w skali całego województwa, wystrój ołtarzy był skromniejszy, a udział organizacji społecznych, członków partii i pracowników urzędów państwowych słaby. Sprawozdanie z przebiegu uroczystości Bożego Ciała na terenie województwa zielonogórskiego w 1963 r., APZG WdSW, sygn. 2947, s. 98–102.

29 A. Dudek, *Kościół katolicki w Polsce w 1956 roku...*, s. 117.

30 Por. A. Dudek, *O działaniach antykościelnych władz PRL w latach 1958–1966*, „Chrześcijaństwo w Świecie” 24 (1994) 1, s. 191–204.

31 Pismo Departamentu Społeczno-Administracyjnego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych do urzędów i wydziałów spraw wewnętrznych przy prezydiach wojewódzkich rad narodowych i rad narodowych miast wydzielonych z województw oraz prezydiów powiatowych rad narodowych, rad narodowych miast stanowiących powiaty z dnia 17 lipca 1958 r. w sprawie zgromadzeń publicznych, APZG WdSW, sygn. 2898, s. 237–238.

32 Pismo Urzędu do Spraw Wyznań do Wydziału do Spraw Wyznań przy Prezydium WRN w Zielonej Górze z dnia 28 lipca 1958 r. w sprawie wykonywania przepisów o zgromadzeniach publicznych, APZG WdSW, sygn. 2898, s. 241.

33 Pismo Urzędu do Spraw Wyznań do wydziałów do spraw wyznań przy prezydiach wojewódzkich rad narodowych z dnia 6 grudnia 1960 r. w sprawie zakładania i używania urządzeń mega-

zabytkowych³⁴. Ponadto urząd informował w środkach społecznego przekazu o nieszczęśliwych wypadkach losowych, które zdarzały się podczas pielgrzymek, by stworzyć wrażenie, że bez nadzoru władz są one źródłem niebezpieczeństw³⁵.

Wydział do Spraw Wyznań w Zielonej Górze rozpoczął również ingerencję w działalność kapelanów szpitalnych. Insynuował, że ich posługa stoi w sprzeczności z dekretem o wolności sumienia i wyznania, oraz wywierał nacisk na dyrektorów szpitali, żeby utrudniali działalność kapelanów. W sprawozdaniu za pierwszy kwartał 1959 roku zawarta została informacja o obecności księży w zakładach zdrowia, proponująca sposoby ograniczenia ich wpływu na ludzi:

[...] kapelani odwiedzają stale sale chorych, urządzają tam zbiorowe modły, a dyrekcje nie zwracają na to uwagi. Ubolewać należy szczególnie nad tym, że personel szpitalny idzie na rękę kapelanom, albo w najlepszym wypadku nie przeszkadza [...]. Ta sprawa winna być stale na uwadze, gdyż nigdzie większej nie robi się krzywdy ateście czy innowiercy jak w szpitalach, w warunkach osłabionej woli, gdy zmusza się nawet pod presją moralną do uczestniczenia w jakichkolwiek obrzędach religijnych. Nie wszystkie dyrekcje szpitali interesują się tymi sprawami pozostawiając to personelowi, w którego składzie znajduje się niejedna dewotka³⁶.

Wydział dążył również do usuwania siostr zakonnych pracujących w jednostkach służby zdrowia i zastępowania ich personelem świeckim. Na przykład w 1961 roku ze 147 siostr pracujących na terenie całego województwa w ciągu kolejnego roku zwolniono 66, a w następnych latach doprowadzono do ich całkowitego usunięcia³⁷. Ograniczano także posługę kapelanów szpitalnych, w związku z czym według stanu na kwiecień 1965 roku pracowali oni jedynie w szpitalach w Drezdenku, Sulęcinie, Wschowie i Międzyrzeczu-Obrzycach³⁸.

Państwowe władze wyznaniowe swoim nadzorem starały się objąć także wizyty duszpasterskie księży przeprowadzane z okazji kolędy, argumentując, że ich

---

fonicznych, APZG WdSW, sygn. 2900, s. 99.

34 Pismo Urzędu do Spraw Wyznań do Wydziału do Spraw Wyznań przy Prezydium WRN w Zielonej Górze z dnia 28 listopada 1962 r. w sprawie oprowadzania wycieczek przez duchownych po zabytkowych obiektach sakralnych, APZG WdSW, sygn. 2901, s. 110–111.

35 Pismo Dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań J. Sztachelskiego do Sekretarza Episkopatu bpa Z. Choromańskiego z dnia 4 sierpnia 1958 r. w sprawie wykonywania przepisów o zgromadzeniach publicznych, APZG WdSW, sygn. 2898, s. 247–248.

36 Sprawozdanie z działalności Wydziału do Spraw Wyznań Prezydium WRN w Zielonej Górze za okres od 1 stycznia do 31 marca 1959 r., APZG WdSW, sygn. 2942, s. 42–43.

37 Ocena działalności kleru katolickiego na terenie województwa zielonogórskiego w latach 1960–62, APZG WdSW, sygn. 2941, s. 72.

38 Wykaz kapelanów i kaplic w jednostkach służby zdrowia i opieki społecznej (zamkniętych) w województwie zielonogórskim według stanu na dzień 15 kwietnia 1965 r., APZG WdSW, sygn. 2952, s. 23–24.

charakter wykracza poza działalność duszpasterską Kościoła, stając się „jedną z metod pogłębiania ofensywy klerykalnej”³⁹. Przedstawiając kolędę jako „brutalną ingerencję w prywatne życie rodzin” i „szerzenie nastrojów antysocjalistycznych i antypaństwowych”, urząd starał się nie dopuszczać, by księża odwiedzali domy osób niewierzących i członków PZPR, zakłady pracy⁴⁰, szkoły i budynki państwowe. Sprzeciw budziło również nakłanianie wiernych do zawierania małżeństw sakramentalnych, spisywanie danych personalnych parafian i zbieranie ofiar. W związku z tym w 1960 roku Urząd do Spraw Wyznań polecił kierownikom terenowych wydziałów wyznaniowych nadesłanie szczegółowego sprawozdania z przebiegu „kolędy” z uwzględnieniem „nadużywania przez kler tej formy pracy duszpasterskiej”, przedstawienie propozycji środków ograniczających wizyty kolędowe jedynie do parafian wyraźnie sobie tego życzących oraz wykorzystanie „nadużyć” jako podstawy wystąpień do kurii biskupich żądających ograniczenia wizyt duszpasterskich⁴¹. Wypełniając wytyczne urzędu, Wydział do Spraw Wyznań w Zielonej Górze informował, że

[p]odczas przeprowadzania kolęd kler również okazję tę starał się wykorzystać dla prowadzenia zbiórek pieniężnych i w naturze na cele odbudowy i remontów kościołów, seminariów duchownych oraz na zakup środków lokomocji dla księży. Po udokumentowaniu niektórych spraw aktyw kościelny zaangażowany w tych zbiórkach został ukarany na kolegiach orzekających⁴².

To zagadnienie znalazło się także w planie działania nakreślonym przez urząd w 1960 roku, ponadto – mając na celu utrudnianie sprawowania kultu publicznego – postanowił on zażądać na komisji wspólnej zaniechania pielgrzymek stanowych, wędrowania obrazu Matki Bożej Częstochowskiej „jako szczególnie prymitywnego i fanatyzującego sposobu rozpalania religijności”, zaniechania duszpasterstwa w ośrodkach wakacyjnych i odprawiania nabożeństw poza obiektami sakralnymi⁴³. Jako cel działania obrano również odciążenie ludzi świec-

---

39 Pismo Urzędu do Spraw Wyznań do Wydziału do Spraw Wyznań Prezydium WRN w Zielonej Górze z dnia 31 marca 1960 r. w sprawie „kolędy”, APZG WdSW, sygn. 2900, s. 48.

40 „Dnia 15 I 1960 r. w miejscowości Trzciel, pow. Międzyrzecz, ksiądz chodząc po kolędzie wszedł do miejscowej fabryki płyt, gdzie w związku z bytnością księdza przerwano w fabryce na 15 minut pracę i śpiewano kolędy” (Uwagi dotyczące sposobów przeprowadzania przez księży parafialnych wizyt duszpasterskich w czasie kolędy, APZG WdSW, sygn. 2900, s. 37).

41 Pismo Urzędu do Spraw Wyznań do Wydziału do Spraw Wyznań przy Prezydium WRN w Zielonej Górze z dnia 31 marca 1960 r. w sprawie „kolędy”, APZG WdSW, sygn. 2900, s. 49–50.

42 Informacja o działalności kleru na terenie województwa zielonogórskiego, APZG WdSW, sygn. 2942, s. 71.

43 „Mimo znacznej ilości obozów i kolonii w bieżącym roku zorganizowanych na terenie województwa nie stwierdzono zorganizowanej działalności kleru w zakresie prób dotarcia do tych

kich, a zwłaszcza pracowników „aparatu państwowego” od aktywnego udziału w uroczystościach religijnych⁴⁴.

Nakreślone przez urząd cele były w kolejnych latach konsekwentnie realizowane. Wbrew okólnikowi z 25 czerwca 1957 roku zakazywano procesji w Boże Ciało, karano grzywnami za powitania biskupa w parafii, nie wydawano zgody na nabożeństwa stanowe, chociaż nie było ono potrzebne, utrudniano kapelanom dostęp do chorych w szpitalach⁴⁵. Szczególny atak władze państwowe przypuściły na rekolekcje i nabożeństwa stanowe dla nauczycieli, prawników, lekarzy, pielęgniarek itp.⁴⁶ Traktowały je jako:

[...] zebrania instruktażowe dla poszczególnych zawodów (lekarze, nauczyciele itd.), na których to zebraniach kler wkracza w zakres należący wyłącznie do właściwych organów państwowych i usiłuje kierować i instruować pracowników państwowego szkolnictwa, państwowej służby zdrowia itd.⁴⁷

Był to wynik obawy przed wpływem Kościoła na grupy szczególnie przeznaczone do ateizacji i wyraz pogwałcenia sumień ludzi wierzących i wolności religijnej⁴⁸. Zielonogórska administracja wyznaniowa zwracała uwagę na szczególną w tej dziedzinie aktywność biskupa Wilhelma Pluty, który organizował konferen-

---

punktów i prowadzenia swej działalności klerikalnej. Niemniej miały miejsce w kilku wypadkach takie próby [...] w Toporowie powiat Świebodzin, gdzie ks. Mrowiec proboszcz tej parafii wszedł na teren kolonii dziecięcej pracowników Wojewódzkiego Zjednoczenia Państwowych Gospodarstw Rolnych w Zielonej Górze grożąc przykrymi konsekwencjami kierownicze kolonii Ob. Sawickiej za niemożliwianie dzieciom chodzenia do kościoła [...]. W Łagowie miejscowy proboszcz ks. Guzowski, udał się w dniu 12 lipca br. do wędrownego obozu harcerskiego próbując wygłosić pogadankę” (Informacja Wydziału do Spraw Wyznań w Zielonej Górze z dnia 17 grudnia 1960 r. o działalności kleru na terenie województwa zielonogórskiego, APZG WdSW, sygn. 2942, s. 94).

44 Notatka Urzędu do Spraw Wyznań z 1960 r. w sprawie lojalnego stosunku do państwa i władzy, w: P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989*, t. 2: *Lata 1960–1975*, Poznań 1995, s. 42 [dalej: KPRL 2].

45 Opracowanie władz kościelnych na temat sytuacji Kościoła rzymskokatolickiego i stosunku państwa do Kościoła w Polsce Ludowej z 1961 r., KPRL 2, s. 73–75.

46 List Episkopatu do Pełnomocnika Rządu do Spraw Stosunków z Kościołem J. Sztachelskiego z dnia 16 stycznia 1961 r. w sprawie ograniczania wolności kultu religijnego, KPRL 2, s. 84–86.

47 Tamże, s. 84.

48 List Episkopatu do Pełnomocnika Rządu do Spraw Stosunków z Kościołem J. Sztachelskiego z dnia 14 marca 1961 r. w sprawie rekolekcji stanowych, KPRL 2, s. 97.

cje dla lekarzy i nauczycieli⁴⁹, na które przybywali także członkowie PZPR, co dla wydziału stanowiło powód specjalnej inwigilacji tych środowisk⁵⁰.

Zainteresowanie zielonogórskiego Wydziału do Spraw Wyznań budziły nawet koła ministrantów. Ich istnienie było traktowane jako próba opanowywania przez księży wychowania dzieci i młodzieży. Walka z kołami ministranckimi była dla wydziału tak ważną sprawą, że pojawia się prawie we wszystkich opracowaniach dotyczących spraw wyznaniowych na terenie województwa, a samo nakłanianie do wstąpienia do grupy ministranckiej lub innych zorganizowanych form pracy z dziećmi i młodzieżą było dla wydziału przestępstwem przeciwko wolności sumienia⁵¹. Ponadto wydział proponował, żeby „zwrócić się do władz centralnych, w celu prawnego ograniczenia liczebności i zakresu działania tej organizacji [ministranckiej]” oraz żeby „zarządzenie to odnosiło się również i do innych organizacji przykościelnych”. Zalecał także, aby „Inspektoraty Szkolne otoczyły specjalną opieką dzieci wciągnięte w działalność kółek ministranckich, w celu odciągnięcia ich od tej organizacji”⁵².

Zainteresowanie wydziału budziły również inne formy pracy duchowieństwa z dziećmi i młodzieżą. Wydział głosił pogląd, podobnie jak wszyscy przedstawiciele władzy komunistycznej, że „kto wychowa młodzież, ten w przyszłości będzie rządzić w Polsce”. Stąd inwigilacja zielonogórskiej administracji wyznaniowej dotyczyła nawet kółek teatralnych organizowanych przy parafiach⁵³. Władze

---

49 „Bardzo szeroką akcję miało przeprowadzić duchowieństwo województwa w dniu 13 grudnia 1959 r. Nauczycielstwo miało przybyć zaproszone przez proboszczów do kościołów, ażeby tam złożyć specjalne ślubowanie. Ponieważ władze szkolne przedsięwzięły odpowiednią przeciwalkę, zebrania z nauczycielami nie odbyły się w większości parafii. Świadczyłyby to o skuteczności energicznego przeciwdziałania władz państwowych. Niemniej jednak w niektórych miejscowościach zamierzone konferencje odbyły się, np. w Zielonej Górze brało udział 8 nauczycielek, w Gorzowie około 25 osób, podobnie w Sulęcinie i Ośnie Lubuskim” (Sprawozdanie z działalności Wydziału do Spraw Wyznań w Zielonej Górze z 1960 r., APZG WdSW, sygn. 2935, s. 13–14).

50 Notatka Wydziału do Spraw Wyznań w Zielonej Górze z 1959 r. o sytuacji w województwie na odcinku wyznaniowym, APZG WdSW, sygn. 2942, s. 20–21.

51 „W Międzyrzeczu kobiety z kółka różańcowego obchodziły domy namawiając rodziców, aby posłali swoich synów do kółka ministrantów. Księża działają również przez osoby świeckie, pracujące nawet na stanowiskach państwowych. Bibliotekarka w Babimoście realizowała wytyczne swego księdza proboszcza zarówno w bibliotece, jak i w pracy z harcerzami, za co zwolniono ją ze stanowiska” (Notatka Wydziału do Spraw Wyznań w Zielonej Górze z 1959 r. o sytuacji w województwie na odcinku wyznaniowym, APZG WdSW, sygn. 2942, s. 22).

52 Sprawozdanie z działalności Wydziału do Spraw Wyznań w Zielonej Górze z 1960 r., APZG WdSW, sygn. 2935, s. 33–34.

53 „Obok kół ministrantów, które skupiają chłopców, organizowane są przy parafiach zespoły sceniczne, jak np. w Janczewie, Lipkach Wielkich [...]. Przede wszystkim należy zastosować Zarządzenie Prezydenta RP z 27.10.1933 r. – prawo o publicznych przedsięwzięciach rozryw-

wyznaniowe – przy pomocy milicji – starały się również likwidować wakacyjne wyjazdy dzieci i młodzieży organizowane pod patronatem Kościoła⁵⁴.

Pod koniec 1961 roku został wniesiony do Sejmu projekt nowej ustawy o zgromadzeniach. W jego powstawaniu brał udział Urząd do Spraw Wyznań, który dążył do wprowadzenia nowych ograniczeń w sprawowaniu kultu publicznego. Zaostreniu uległy przepisy dotyczące uzyskiwania pozwoleń na organizowanie procesji – także Bożego Ciała, które dotychczas nie wymagały zezwolenia – oraz wprowadzono nowy przepis karny przewidujący karę aresztu za „nadużywanie” obiektów kultu do zgromadzeń, które według władz państwowych nie były nabożeństwami lub „inną formą sprawowania kultu”. Projekt wzbudził stanowczy protest biskupów⁵⁵, ale mimo to ustawa została wprowadzona w życie w 1962 roku w brzmieniu proponowanym przez Radę Ministrów⁵⁶.

W kolejnych latach działalność duszpasterska Kościoła gorzowskiego podlegała dalszym ograniczeniom. Wydział do Spraw Wyznań w Zielonej Górze za jeden z ważniejszych problemów, z którym należało się zmierzyć, uważał „nadawanie przez biskupów wszelkim uroczystościom kościelnym dużego rozgłosu zewnętrznego o charakterze manifestacyjnym”⁵⁷. Za tym – specyficznym dla retoryki administracji wyznaniowej – określeniem, kryło się występowanie przeciwko peregrynacji kopii obrazu Matki Bożej Częstochowskiej i przyjmowanie tego obrazu przez poszczególne parafie i rodziny oraz marginalizowanie nabożeństw i prelekcji, które odbywały się z okazji II Soboru Watykańskiego.

---

kowych, które nakłada na organizatorów występów scenicznych obowiązek uzyskania zezwolenia na wszelkie występy. [...] Należy przyjąć za zasadę wynikającą zresztą z powyższych przepisów, że w kościele może odbywać się ceremoniał liturgiczny, natomiast wszelkie imprezy teatralne, choćby o treści mistyczno-religijnej nie mogą odbywać się w kościołach bez zezwolenia” (Sprawozdanie z działalności Wydziału do Spraw Wyznań Prezydium WRN w Zielonej Górze za okres od 1 stycznia do 31 marca 1959 r., APZG WdSW sygn. 2942, s. 41–42).

- 54 „W dniu 14 lipca br. została zorganizowana nielegalnie na terenie wsi Lubża [powinno być Lubrza – przyp. D.M.] powiat Świebodzin kolonia złożona z 26 osób [...]. Organizatorem był ks. Jerzy Gruszewski z Warszawy [...]. Sam zamieszkał u miejscowego proboszcza, a pozostała liczba osób zamieszkała u trzech miejscowych rolników. W tym u towarzysza Czesława Michalaka, Sekretarza Komitetu Gromadzkiego naszej Partii [...]. O wykryciu nielegalnej kolonii zgłoszono dopiero w dniu 25 lipca br. do Komendy Powiatowej MO, gdzie sprawa została zaniechana [...]” (Informacja Wydziału do Spraw Wyznań w Zielonej Górze z dnia 17 grudnia 1960 r. o działalności kleru na terenie województwa zielonogórskiego, APZG WdSW, sygn. 2942, s. 95).
- 55 Zob. List Episkopatu do Urzędu Rady Ministrów z dnia 23 listopada 1961 r. w sprawie ustawy o zgromadzeniach, KPRL 2, s. 159–162.
- 56 Ustawa z dnia 29 marca 1962 r. o zgromadzeniach, Dz.U. z 1962 r., nr 20, poz. 89.
- 57 Informacja Wydziału do Spraw Wyznań w Zielonej Górze z dnia 3 grudnia 1965 r. o działalności i zadaniach polityki wyznaniowej na terenie województwa zielonogórskiego, APZG WdSW, sygn. 2951, s. 1.

Sprzeciw wydziału budził szczególnie udział w tych uroczystościach biskupów i przedstawicieli kurii, gdyż jego zdaniem świadczył „o solidaryzowaniu się społeczeństwa polskiego z kościołem” oraz zmuszał księży pracujących w parafiach do aktywniejszego udziału w uroczystościach kościelnych i wzmocnienia pracy duszpasterskiej⁵⁸.

Uroczystości wędrówki kopii obrazu Matki Bożej Częstochowskiej w parafiach przynależnych do ordynariatu gorzowskiego doczekały się szczególnego zainteresowania wydziału. Traktowane były jako „utrwalenie wśród społeczeństwa wpływów kościoła i wykazanie jego dominującej roli”⁵⁹. W związku z tym Wydział do Spraw Wyznań wraz z Wydziałem Administracyjnym Komitetu Wojewódzkiego PZPR i IV Wydziałem Komendy Wojewódzkiej MO przygotował plan przeciwdziałania uroczystościom kościelnym. W zakresie pracy partyjnej postanowiono, że konieczne jest przeprowadzenie rozmów z sekretarzami poszczególnych organizacji partyjnych oraz wykładowcami i prelegentami, celem poinformowania aktywu o zamierzeniach kleru i zwrócenia uwagi na polityczny charakter uroczystości kościelnych. Podobne spotkania zaplanowano z członkami organizacji społecznych. Ponadto postanowiono zorganizować we wszystkich szkołach na terenie województwa zielonogórskiego w dniach peregrynacji wywiadówek oraz zabaw dla młodzieży i dzieci. W planie przeciwdziałania polecono również przeprowadzenie rozmów ostrzegawczych z proboszczami i dziekanami w celu pouczenia o obowiązku przestrzegania art. 20 ustawy o zgromadzeniach i konsekwencjach wynikających z jego naruszenia. Milicja została zobowiązana do ustalenia uczestników organizowanych eskort pojazdów mechanicznych i bander konnych oraz dopilnowania „przygotowania wniosków do kolegiów orzekających i udokumentowania ich w stosunku do osób biorących udział w eskorcie obrazu”⁶⁰. Postanowiono także nie dopuszczać do ulicznej sprzedaży dewocjonaliów i wywieszania flag⁶¹.

Sama peregrynacja pozostawała pod czujną kontrolą władz państwowych. Interesowały się one zachowaniami ludzi biorących udział w uroczystościach⁶²,

---

58 Tamże, s. 2–3.

59 Informacja z przebiegu uroczystości wędrówki kopii obrazu M.B. Częstochowskiej w parafiach przynależnych do diecezji gorzowskiej, APZG WdSW, sygn. 2941, s. 26.

60 Plan politycznego oraz administracyjnego przeciwdziałania na okres peregrynacji obrazu Matki Bożej na terenie województwa zielonogórskiego, APZG WdSW, sygn. 3221, s. 2.

61 Informacja z przebiegu uroczystości wędrówki kopii obrazu M.B. Częstochowskiej..., s. 26–27.

62 „Stwierdzić należy, że sam przebieg uroczystości miał bardzo duży wpływ na psychikę społeczeństwa, o czym świadczą fakty masowego udziału wiernych w manifestacjach, fakty fanatycznego obcałowywania samochodu i zawodzenia rozhisteryzowanych dewotek (Gorzów, Kosieczyn) [...]” (tamże, s. 30).

wystrojem trasy⁶³, tematami głoszonych kazań i przebiegiem samych ceremonii. Staraly się przy tym stworzyć wrażenie, że uczestnicy uroczystości łamią przepisy prawa państwowego⁶⁴. Szczególny sprzeciw władz budził udział w uroczystościach członków partii oraz kierowników zakładów pracy i instytucji, a także zaangażowanie dzieci i młodzieży. Burzyło to bowiem założenia władz, że w uroczystościach religijnych biorą udział jedynie „rozhisteryzowane dewotki”. Pomimo uczestnictwa w peregrynacji tłumów wiernych⁶⁵ władze wyznaniowe starały

63 „Trasy przejazdu do niektórych miejscowości udekorowane były kwiatami i przybitymi do drzew chorągiewkami. W miastach dekoracje były skromniejsze, z wyjątkiem Gorzowa i Witnicy, w których trasa przejazdu była dość bogato przybrana kwiatami i obrazami. Dość często spotykało się ołtarzyki budowane w oknach, czy też w obrębie zabudowań i oświetlone lampkami elektrycznymi czy świecami” (tamże, s. 29).

64 „Dotychczasowy przebieg peregrynacji obrazu na terenie województwa zielonogórskiego wykazuje, że duchowieństwo z uroczystości tych robi manifestację polityczną, o czym świadczą poniższe przykłady: – orszak towarzyszący obrazowi podczas przeprowadzania go z jednej parafii do drugiej jest każdorazowo organizowany i składa się z kilku samochodów osobowych, kilkudziesięciu motocykli oraz niekiedy banderii konnych, – trasa jak i orszak dekorowane są flagami narodowymi i kościelnymi, – w niektórych parafiach w późnych godzinach wieczornych w kościołach biją dzwony, co niekiedy wywołuje panikę, nie mówiąc o zakłócaniu porządku, – na trasach budowane są różnego rodzaju bramy powitalne i ołtarze, – księża w sposób natarczywy po kilkakrotnie dzwonią i telefonicznie domagają się od właścicieli motocykli i samochodów uczestniczenia w orszaku, jak np. ks. Tokarz z Rapina, ks. Zagrodzki z Drezdenka, Brodzik ze Strzelec Krajeńskich i inni, niekiedy uczestnictwo wymuszane jest poprzez natrętnych gońców, – terminy i trasy przejazdu obrazu zostały przez Kurię opracowane tak, aby obraz był przewożony kilkakrotnie przez większe skupiska ludzi, np. Gorzów Wlkp. i Zielona Góra. Ponadto trasa przejazdu obrazu nie została ograniczona do najkrótszej, a organizatorzy wybierają do tego celu główne arterie komunikacyjne o dużym nasileniu ruchu, – w czasie przejazdu przez miejscowości znajdujące się na trasie wędrówki obrazu pojazdy uczestniczące w orszaku używają przeciągłe sygnałów dźwiękowych, stwarzając nieopisany chaos i atmosferę jarmarcznaną, – uczestnicy uroczystości w Słońsku w dniu 3 X 1962 r. wracając do domów w godzinach wieczornych nieśli z sobą zapalone świece, stwarzając niebezpieczeństwo pożaru, – zamiarem organizatorów uroczystości jest zawsze wywoływanie większych zgromadzeń, a nawet procesji podczas przewożenia obrazu z jednej parafii do drugiej, jak to miało miejsce 14 października br. w Gorzowie Wlkp., kiedy to księża towarzyszący obrazowi zatrzymali obraz w mieście, w wyniku czego zebrała się ludność, która odśpiewała pod kierownictwem tych księży pieśni religijne. [...] Wszystkie przytoczone wyżej przykłady są wynikiem zorganizowanej działalności duchowieństwa, działalność ta zgodnie z obowiązującymi przepisami winna być uprzednio zgłoszona celem uzyskania od właściwych organów władzy terenowej zezwolenia. Mimo istnienia zarządzeń obowiązujących w zakresie zgromadzeń publicznych, porządku publicznego, używania flag narodowych i obcych, przepisów drogowych, przeciwpożarowych mimo iż obowiązują one również duchowieństwo, dotychczas żaden z księży nie starał się uzyskać zezwolenia na organizowane uroczystości” (Materiały do rozmowy z biskupem W. Plutą w dniu 19 października 1962 r., APZG WdSW, sygn. 3221, s. 50–51).

65 Przykładowo na terenie powiatu strzeleckiego, od którego rozpoczęła się peregrynacja obrazu na 43 tys. mieszkańców w uroczystościach wzięło udział 24 tys. Por. Plan politycznego oraz administracyjnego przeciwdziałania na okres peregrynacji obrazu Matki Bożej na terenie województwa zielonogórskiego, APZG WdSW, sygn. 3221, s. 1.

się zminimalizować ich wydźwięk, zdawały sobie bowiem sprawę z wpływu uroczystości religijnych na społeczeństwo i traktowały je jako przeszkodę w planowanej ateizacji. Dlatego same starały się nadać peregrynacji charakter polityczny i traktowały ją jako front walki ideologicznej⁶⁶.

3. Czas milenium

Apogeum ograniczania wolności w działalności duszpasterskiej Kościoła gorzowskiego przypadło na rok 1966, w którym Kościół obchodził milenium chrztu Polski. Podstawą ataków wszystkich organów władzy państwowej na hierarchię kościelną i wiernych stało się Orędzie biskupów polskich do ich niemieckich braci w Chrystusowym urzędzie pasterskim z dnia 18 listopada 1965 roku⁶⁷. W związku z Orędziem Wydział do Spraw Wyznań w Zielonej Górze wzywał księży w celu omówienia wystąpienia biskupów i wybadania nastroju wśród duchowieństwa, starał się jednocześnie nakłonić ich do kontestowania jego treści. Większość księży nie chciała jednak podejmować rozmów, tłumacząc się nieznaną treścią Orędzia i twierdzeniem, że jest to tylko sprawa biskupów. Był to wynik postawy kurii gorzowskiej, która zaleciła księżom, by nie podejmowali tego tematu pod-

---

66 „Duchowieństwo nadaje uroczystościom charakter antypaństwowy, co wyraża się tak w wypowiedziach poszczególnych księży, jak i wystąpieniach nieodpowiedzialnych elementów biorących udział w tych uroczystościach, o czym świadczą poniższe przykłady: – misjonarze prowadzący rekolekcje poprzedzające przybycie obrazu systematycznie podczas kazań podburzają wiernych wypowiedziami tego rodzaju: „przychodząc na uroczystości zabierzcie ze sobą pieniądze na mandaty”. Jeden z misjonarzy w Dobiegniewie w czasie kazania nawoływał do porzucenia legitymacji partyjnych i związkowych. – Ks. Czapan z Gorzowa informował sugestywnie wiernych, że nie ma zezwolenia na procesję, gdyż władze sprzeciwiają się temu. – W dniu 13 X, aby uroczystościom w Gorzowie Wlkp. nadać charakter większej manifestacji, wzięli w niej udział biskupi Pluta i Stroba. – Podczas kazań informuje się wiernych o godzinie rozpoczynających się uroczystości, po czym rozpoczęcie to jest przedłużane systematycznie, aby nagromadzić większą ilość wiernych i wytworzyć wśród nich sytuację podniecenia i zdernerowania. – 14 X grupa nieodpowiedzialnych kobiet usiłowała zatrzymać przejeżdżającą tramwaj, a wśród tłumu słychać było okrzyki «Bić komunistów». Jeden z uczestników zgromadzenia rzucił kamieniem w tramwaj, przy czym zachował się w sposób bardzo prowokacyjny. – Księża organizujący uroczystości sami i przy pomocy aktywistów kościelnych lustrują trasę, co wprowadza dodatkowe podniecenie zebranych. – Ostatnio do orszaków towarzyszących obrazowi wykorzystuje się oświetlony światłem elektrycznym krzyż. – W miejscowości Górzycza w dniu 3 paźdz. o godz. 2-tej jeden z księży misjonarzy w kazaniu powiedział: «ateistów jest w Polsce dużo, ale kościół ich zwycięży» (Materiały do rozmowy z biskupem W. Plutą w dniu 19 października 1962 r., APZG WdSW, sygn. 3221, s. 51).

67 KPRL 2, s. 356–362.

czas spotkań z władzami państwowymi, a ewentualne rozmowy „przeprowadzali grzecznościowo”⁶⁸.

Władze państwowe potraktowały Orędzie jako próbę „dogadania się ponad głowami społeczeństwa i rządu polskiego z wrogimi Polsce Ludowej odwetowymi kołami rządzącymi w Niemieckiej Republice Federalnej”⁶⁹ i w związku z tym postanowiły zdezwuować uroczystości milenijne. W czasie ich trwania utrudniały wiernym udział w nabożeństwach⁷⁰, zatrzymywały peregrynujący obraz Matki Bożej⁷¹ oraz nie wyraziły zgody na przyjazd do Polski papieża Pawła VI.

Uroczystości milenijne organizowane przez kurię gorzowską od samego początku wzbudzały duże zainteresowanie zielonogórskiej administracji wyznaniowej⁷². Już w 1965 roku przed „trójkami powiatowymi” postawiono zadanie podjęcia kroków

68 Zalecenie kurii wypełniła większość księży, niektórzy, jak np. ks. Kasprzyk z Pyrgan, ks. Polica ze Zbąszynka czy ks. Sygnatowicz, wikariusz generalny kurii, wykazywali się nawet odwagą poparcia treści Orędzia, a jedynie nieliczni odważyli się na krytykowanie biskupów wobec przedstawicieli administracji wyznaniowej. „[...] Ks. Wąchal proboszcz parafii Brójce pow. Międzyrzecz [...] dowodził, że głównym redaktorem «Orędzia» był arcybiskup Kominek, który jest Niemcem i nic dziwnego, że «Orędzie» idzie na rękę Niemcom. [...] W podobny sposób wypowiedzieli się księża: Rukosz proboszcz parafii Kłodawa pow. Gorzów, ks. Łyko proboszcz parafii Trzciel pow. Międzyrzecz, ks. Dobkowski proboszcz parafii Rokitno pow. Międzyrzecz, którzy stwierdzili, że «Orędzie» stawia ich w kłopotliwej sytuacji, są przedstawicielami Kościoła, nikt ich nie pytał, nie uszanowano ich woli a w ich imieniu wystąpiono powodując rozdźwięk w społeczeństwie polskim, do którego się zaliczają. Inna grupa księży w «Orędziu» dopatruje się chęci przypodobania się biskupów polskich biskupom niemieckim. Ks. Bulak proboszcz parafii Chociszewo pow. Międzyrzecz powiedział – «Orędzie jest w duchu nacjonalistycznym, biskupi chcieli się przypodobać, bo w Kurii Rzymskiej jest dużo Niemców i Ukraińców, którzy nie cofają się nawet przed mordem, aby nie dopuścić do porozumienia pomiędzy Wschodem i Zachodem [...]». Podobnie ocenili «Orędzie» ks. Sasiadek proboszcz parafii Sokola Dąbrowa oraz ks. Witucki proboszcz parafii Dąbrówka Wlkp., który dodał, że chodziło naszym b-pom o zaskarwienie sobie poparcia Niemców w sprawie uzyskania kapeluszy kardynalskich, gdyż Kuria Rzymska opanowana jest przez Niemców” (Pismo Prezydium Wydziału do Spraw Wyznań Prezydium WRN w Zielonej Górze do Urzędu do Spraw Wyznań z dnia 11 lutego 1966 r. o przebiegu rozmów z duchowieństwem na temat „Orędzia”, APZG WdSW, sygn. 2953, s. 15–19).

69 Projekt II listu KC do „wszystkich organizacji Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej” ze stycznia 1966 r., KPRL 2, s. 371–372.

70 Protest Sekretarza Episkopatu bpa Z. Choromańskiego z dnia 13 czerwca 1966 r. skierowany do Dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań A. Skarżyńskiego w sprawie utrudniania przez władze obchodów Tysiąclecia Chrztu Polski, KPRL 2, s. 386–388.

71 Protest Episkopatu Polski z dnia 22 listopada 1966 r. skierowany do Rady Państwa w sprawie znieważania obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej przez władze administracyjne oraz gwałcenia uczuć religijnych, KPRL 2, s. 405–407.

72 Informacje bieżące towarzysza Mączki z dnia 11 października 1966 r., AAN UdSW, sygn. 78/93a, s. 33–35; por. D. Rymar. *Gorzów Wielkopolski w latach 1945–1998. Przemiany społeczno-polityczne*, Szczecin–Gorzów 2005, s. 261–279.

[...] w celu osłabienia lub zneutralizowania politycznej wymowy wszelkich uroczystości kościelnych organizowanych z okazji milenium chrztu Polski poprzez przeciwdziałanie masowemu udziałowi ludności w nich oraz wszelkim próbom rozniecania waśni i sporów na tle religijnym⁷³.

W samym roku milenijnym Wydział za cel działania postawił sobie ograniczenie uczestnictwa wiernych w uroczystościach kościelnych poprzez rozmowy ostrzegawcze z księżmi, którzy chcieli organizować szczególnie liczne grupy pielgrzymów⁷⁴, oraz organizowanie darmowych imprez kulturalno-rozrywkowych dla odciążenia ludzi od udziału w uroczystościach kościelnych, niedopuszczanie do masowego stawiania krzyży oraz „profilaktyczne zabezpieczenie uroczystości przed antypaństwowymi wystąpieniami”⁷⁵.

W kolejnych latach Urząd do Spraw Wyznań i jego oddziały terenowe konsekwentnie prowadziły działania zmierzające do utrudniania praktyk religijnych, bezprawnie powstrzymując ludzi wierzących od brania udziału w obrzędach religijnych, oraz w dowolny sposób odmawiały zezwoleń na procesje i pielgrzymki, powołując się na ustawę o zgromadzeniach⁷⁶. Jednocześnie przeciwko ich uczestnikom i organizatorom wszczynano postępowania karne i administracyjne⁷⁷.

---

73 Informacja Wydziału do Spraw Wyznań w Zielonej Górze z dnia 3 grudnia 1965 r. o działalności i zadaniach polityki wyznaniowej na terenie województwa zielonogórskiego, APZG WdSW, sygn. 2951, s. 16.

74 W 1966 r. takie rozmowy przeprowadzono na pewno z ks. Rukarzem z parafii Lipki Wielkie, z ks. Wieczorkiem z wikariatu eksponowanego w Różankach, ks. Stępnem ze Strzelec Krajeńskich i ks. Ziółkiem z Dobiegniewa. Por. Informacje dotyczące przebiegu ogólnopolskich – diecezjalnych uroczystości milenijnych w Gorzowie Wlkp. i województwie w dniach 5–6 października 1966 r., AAN UdSW, sygn. 78/93a, s. 53.

75 „Znacznie gorzej przedstawiała się sytuacja z przeciwstawianiem się wrogim wystąpieniom biskupów tak bezpośrednim, jak i w formie listów pasterskich. Wydział nie posiada uprawnień bezpośredniej ingerencji w te sprawy, niemniej jednak w wyniku rozmów z zainteresowanymi proboszczami udało się w poważny sposób ograniczyć i tę formę działalności kleru. Świadczyła o tym znikoma ilość wystąpień wrogich lub pełnych aluzji politycznych oraz fakt nieodezyczenia całych lub pomijania części listów pasterskich przesycanych aluzjami politycznymi” (Sprawozdanie z działalności Wydziału do Spraw Wyznań Prezydium WRN w Zielonej Górze za rok 1966, APZG WdSW, sygn. 2936, s. 3).

76 List biskupów polskich do Rządu, skierowany do Premiera J. Cyrankiewicza z dnia 28 czerwca 1968 r. w sprawie poszanowania praw Kościoła i przywrócenia praworządności w kraju, KPRL 2, s. 518–519.

77 Dotyczyło to np. ks. Stanisława Garncarza, administratora parafii w Krośnie Odrzańskim, który 21 marca 1971 r. odprawił nabożeństwo poza kościołem w miejscowości Gostochorze, co zdaniem Wydziału do Spraw Wyznań było naruszeniem ustawy o zgromadzeniach. Por. Pismo Wydziału do Spraw Wyznań przy Prezydium WRN w Zielonej Górze do Kurii w Gorzowie z dnia 15 kwietnia 1971 r., AAN UdSW, sygn. 125/576, s. 54–55.

Chwilowa liberalizacja w nadzorze nad wykonywaniem kultu publicznego przez Kościół nastąpiła dopiero na początku lat 70. i była częścią postępującej normalizacji w relacjach państwo–Kościół. Nie oznaczała ona jednak spadku zainteresowania administracji wyznaniowej działalnością duszpasterską duchowieństwa, ta bowiem przez cały czas jego istnienia pozostawała przedmiotem inwigilacji i zwalczania.

Realizacja zamierzeń władz partyjnych i wyznaniowych wobec Kościoła gorzowskiego nie zawsze przebiegała zgodnie z oczekiwaniami. Plany laicyzacji społeczeństwa i neutralizacji wpływów Kościoła natrafiały na zdecydowany opór zarówno hierarchii kościelnej, jak i samych wiernych, którzy nigdy do końca nie pozwolili na to, by odebrać im prawo do publicznego wyrażania swoich przekonań religijnych i sprawowania kultu.

Bibliografia

Źródła

- Archiwum Akt Nowych w Warszawie, akta Urzędu do Spraw Wyznań, sygn. 37/169, 78/93a, 125/576.
- Archiwum Państwowe w Zielonej Górze, akta Wydziału do Spraw Wyznań, sygn. 2898, 2900, 2901, 2935, 2936, 2937, 2940, 2941, 2942, 2947, 2951, 2952, 2953, 3221.
- Dekret Rady Ministrów z dnia 18 sierpnia 1949 r. o zmianie niektórych przepisów o zgromadzeniach, Dz.U. z 1949 r., nr 49, poz. 369.
- Dekret Rady Ministrów z dnia 5 sierpnia 1949 r. o ochronie wolności sumienia i wyznania, Dz.U. z 1949 r., nr 45, poz. 334.
- Raina P., *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989*, t. 1: *Lata 1945–1959*, Poznań 1994.
- Raina P., *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989*, t. 2: *Lata 1960–1975*, Poznań 1995.
- Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. z 1921 r., nr 44, poz. 267.
- Ustawa z dnia 29 marca 1962 r. o zgromadzeniach, Dz.U. z 1962 r., nr 20, poz. 89.

Literatura

- Chojnacki G., „*Oto Partia: siła ludów i sumienie*” – *komunistyczna wizja (de)formacji sumienia*, „*Studia Paradyskie*” 28 (2018), s. 145–157.
- Dudek A., Gryz R., *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, Kraków 2006.

- Dudek A., *Kościół katolicki w Polsce w 1956 roku*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” 3 (1997), s. 103–117.
- Dudek A., *O działaniach antykościelnych władz PRL w latach 1958–1966*, „Chrześcijanin w Świecie” 24 (1994) 1, s. 191–204.
- Miształ H., Mezglewski A., *Zakres kompetencji, styl działania i cele Urzędu do Spraw Wyznań*, w: *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej. Materiały II Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego (Kazimierz Dolny 26–28 października 2004)*, red. A. Mezglewski, P. Stanisławski, M. Ordon, Lublin 2005, s. 33–70.
- Rymar D., *Gorzów Wielkopolski w latach 1945–1998. Przemiany społeczno-polityczne*, Szczecin–Gorzów 2005.
- Sikorski J., *Długa droga do przelomu. Państwo a Kościół rzymskokatolicki w województwie zielonogórskim w roku 1956*, „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archivalny” 12 (2005), s. 105–121.
- Śmierchalski-Wachocz D., *Partia komunistyczna wobec Kościoła i przejawów wiary katolickiej w swoich szeregach na przykładzie Środkowego Nadodrza w latach 1945–1989*, Ząbki 2007.
- Wejman G., *Organizacja Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim w latach 1956–1972*, w: *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim, t. 2: 1956–1972*, red. M. Siedziako, Z. Stanuch, G. Wejman, Szczecin–Warszawa 2017, s. 141–174.

**INGERENCJE WŁADZ PAŃSTWOWYCH W SPRAWOWANIE KULTU
PUBLICZNEGO NA PRZYKŁADZIE DZIAŁAŃ ZIELONOGÓRSKIEJ
ADMINISTRACJI WYZNANIOWEJ WOBEC KOŚCIOŁA
GORZOWSKIEGO W LATACH 1945–1972**

Streszczenie

Po II wojnie światowej władze państwowe Polski Ludowej w planowy sposób odeszły od zasady neutralności światopoglądowej państwa. W jej miejsce pojawiła się teza głosząca konieczność daleko posuniętej interwencji w sprawy sumienia i wyznania obywateli. Skutkiem tego władze komunistyczne starały się ingerować zarówno w ludzkie sumienia, jak i utrudniać realizację prawa do publicznego wyznawania wiary. Szczególną rolę w polityce wyznaniowej państwa odgrywał powołany w 1950 roku Urząd do Spraw Wyznań. Jego prawdziwym zadaniem było nadzorowanie i zwalczanie Kościoła katolickiego oraz innych wyznań. Nie prowadził on w zasadzie samodzielnej polityki, ale wykonywał zadania wyznaczone przez biuro polityczne KC PZPR. Z kolei w województwach politykę wyznaniową realizowały wydziały do spraw wyznań. Wydział w Zielonej Górze, spośród wielu akcji wymierzonych w funkcjonowanie Kościoła gorzowskiego, ingerował

w sprawowanie kultu publicznego. Jego działania polegały na utrudnianiu przeprowadzania pielgrzymek, nabożeństw i uroczystości. Apogeum wrogich wobec Kościoła działań wydziału przypadło na czas peregrynacji obrazu Matki Bożej Częstochowskiej i milenium chrztu Polski, kiedy to wszelkimi możliwymi, a przy tym niejednokrotnie bezprawnymi metodami, pracownicy administracji wyznaniowej starali się uniemożliwić udział wiernych w nabożeństwach. Stosowane represje wobec duchowieństwa i wiernych świeckich nie przyniosły jednak spodziewanych efektów. Nie udało się wyrugować z przestrzeni publicznej uzewnętrznionych form religijności, co więcej, próby ingerencji w wykonywanie kultu publicznego nie tylko nie skutkowały ateizacją społeczeństwa, ale powodowały jeszcze liczniejszy udział wiernych w uroczystościach religijnych.

Słowa kluczowe: Urząd do Spraw Wyznań, Kościół gorzowski, kult publiczny, wolność sumienia i wyznania

**INTERVENTIONS OF STATE AUTHORITIES IN THE EXERCISE
OF PUBLIC WORSHIP ON THE EXAMPLE OF THE ACTIVITIES
OF THE RELIGIOUS ADMINISTRATION OF ZIELONA GÓRA
AGAINST THE GORZÓW CHURCH IN 1945–1972**

Summary

After World War II, the state authorities of the People's Poland in a planned way departed from the principle of ideological neutrality of the state. In its place came the thesis stating the need for far-reaching intervention in matters of conscience and religion of citizens. As a result, the communist authorities tried to interfere in both human consciences and impede the exercise of the right to public profession of faith. The Bureau for religious affairs established in 1950 played a special role in the denominational policy of the state. His real task was to oversee and fight the Catholic Church and other denominations. He did not run an independent policy, but performed the tasks assigned by the political bureau of the Central Committee of the PZPR. In voivodeships, in turn, policy towards religion was implemented by departments for religious affairs. The department in Zielona Góra, among many actions aimed at the functioning of the Gorzów Church, interfered in the exercise of public worship. His actions consisted in hindering pilgrimages, services and celebrations. The apogee of the department's hostile actions towards the Church occurred

during the peregrination of the image of Our Lady of Częstochowa and the millennium of the baptism of Poland, when by all possible and often unlawful methods, religious administration employees tried to prevent the participation of the faithful in services. The repression used against the clergy and lay faithful did not bring the expected results. The externalized forms of religiosity could not be removed from the public space, what is more, attempts to interfere in the performance of public worship not only did not result in atheisation of society, but resulted in even greater participation of the faithful in religious ceremonies.

Keywords: Bureau for religious affairs, Gorzów Church, public worship, freedom of conscience and religion